

T.C. Başbakanlık
Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı

Yayın No: 439

Bilimsel Toplantılar: 58

ISBN: 978-975-16-2877-0

Hazırlayan: Ali BAKKAL

VEFATININ 300.YILDÖNÜMÜNDE ŞAİR NÂBÎ SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ

© Atatürk Kültür Merkezi 2014

Birinci Baskı • 500 Adet

Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı
Ziyabey Cad. No: 19, 06520 Balgat – Ankara
Tel: 0 312 284 34 18 – 284 34 45
Belgegeçer: 0 312 284 34 65
e-posta: bilgi@akmb.gov.tr
Internet: www.akmb.gov.tr

Son Okuma: Uzm. Yrd. Ömer GÖK

Kapak Tasarımı ve Sayfa Düzeni

Mustafa ERYURT

Baskı ve Cilt

Semih Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık Sağlık
İnşaat Sanayi Tic. Ltd. Şti. 06060 / Ankara
Tel / Phone +90 312 3414075

Vefatının 300. Yıldönümünde Şair Nabi Sempozyumu (2012: Şanlıurfa, Türkiye)
Vefatının 300. Yıldönümünde Şair Nabi Sempozyomu bildirileri / Hazırlayan: Ali Bakkal-
Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2014
576 s.: fotoğ., tbl., 24 cm.-- (AKDYYK Atatürk Kültür Merkezi Yayını; 439. Bilimsel Toplantılar; 58)
Bibliyografya içerir.
ISBN: 9789751628770

1. NABÎ, 1642-1712
 2. NABÎ, 1642-1712 -- SEMPOZYUMLARI
 3. NABÎ, 1642-1712 -- TARİH VE ELEŞTİRİ -- SEMPOZYUMLARI
 4. NABÎ, 1642-1712 -- ELEŞTİRİ VE YORUM -- SEMPOZYUMLARI
 5. ŞAİRLER, TÜRK -- 17. YÜZYIL -- SEMPOZYUMLARI
 6. EDEBİYAT, TÜRK -- DİVAN EDEBİYATI -- ŞAİRLER -- SEMPOZYUMLAR
 7. TÜRK EDEBİYATI -- DİVAN EDEBİYATI -- SEMPOZYUMLAR
 8. DİVAN EDEBİYATI -- ŞAİRLER -- SEMPOZYUMLAR
- I. Bakkal, Ali II. E.a III. Dizi

MA'NÂ ŞÂİRİ NÂBÎ: NÂBÎ'NİN KASİDELERİNDE MA'NÂ

İbrahim Çetin DERDİYOK*

ÖZET

Nâbî, XVII. Yüzyılın önde gelen şairlerinden biri ve hikemî tarzın temsilcisidir. Nâbî Divanı'nda "ma'nâ" kavramı önemli bir yer tutmaktadır. Bu incelemede Divanın kaside bölümünde yer alan 29 kaside taranmış, 13 kasidenin 37 beyitinde mana sözcüğünün 38 kez geçtiği tespit edilmiştir. Çalışmada beyitler tek tek incelenerek mana sözcüğünün içeriği ve kullanımları araştırılarak Nâbî'nin mana dünyasının anlaşılmasına çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Hikemî tarz, Nâbî Divanı, mana, hikmet, kaside.

ABSTRACT

Nâbî: The Poet of The Hidden Meaning The Hidden Meaning in Nâbî's Eulogies

Nabi who is the represent of philosophy style and one of the leading poets of the XVII. century. Concept of meaning has an important place in divan of Nâbî. In this study, we searched 29 poem in eulogy part of Nâbî's divan. We determined 38 words of "ma'nâ" in 37 couplets of 13 eulogy. In this article, we studied one by one words of "ma'nâ" in 37 couplets. Thus we made an effort to find out the meaning idea Nâbî's poets like hidden meaning, significance, eulogy.

Key words: Philosophy style, the Divan of Nâbî, meaning, secret, quaside

Giriş

Nâbî, eski Türk edebiyatının temel taşlarından biridir. Ali Fuat Bilkan'ın transkripsiyonlu metin hâlinde doktora tezi olarak hazırladığı divan 1997 yılında MEB yayınları arasında çıkmıştır. Bilkan'ın yayınına göre divanda 29 kaside, 1 terkib-i bend, 5 tahmis, 10 mesnevi, 888 gazel, 114, kıt'a, 218 ruba'î, 186 matla beyit, 30 lugaz ve divanın tamamlandığını bildiren iki beyitlik bir tarih bulunmaktadır.¹

* Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

1 Ali Fuat Bilkan, *Nâbî Divanı*, C. I, MEB Yayınları, İstanbul, 1997, s. XXVI-XXX.

Hikemî tarzdaki şiirleriyle tanıdığımız Nâbî'nin bir süreden beri incelemeye çalıştığımız divanında "ma'nâ" kavramının önemli bir yer tuttuğunu fark ettik. Kaynak taraması sırasında bu konuya değinen çalışmalara rastladık. Örneğin 2009 yılında yapılan sempozyumda Muhammet Nur Doğan, "Nâbî Divanı'nda Lafız-Mana Münasebetleri"² başlıklı bildirisinde mana-lafız ilişkisini işlemiş, Yaşar Aydemir, "Nâbî'nin İdeal Gazeli" başlıklı bildirisinde "mana"ya kısa bir bölüm ayırmıştır. Ali Fuat Bilkan ve Mine Mengi'nin, çalışmalarında Nâbî'nin "ma'nâ" redifli gazeliyle de ilgilenmişlerdir.

Biz de Nâbî'nin vefatının 300. Yılında "ma'nâ" konusunu ayrıntılı bir biçimde incelemeyi plânladık. Bunun için divanda geçen "ma'nâ" sözcüklerini taradık. Nâbî divanında "ma'nâ" sözcüğünün 200'den daha çok geçtiğini gördük. Bu durumda "ma'nâ" sözcüğünün geçtiği bütün beyitleri incelemek, bir bildiri veya makalenin sınırlarını aşacağından incelemeyi bölümler hâlinde yapmanın daha doğru olacağını düşündük. Böylece "ma'nâ" sözcüğünü kaside, terhib-i bend, tarih, gazel, kıt'a, ruba'î, matla beyitler ve lugazlar kısmında ayrı ayrı yapmayı planladık.

Burada sunacağımız bildiride kasideler kısmındaki "ma'nâ" sözcüklerinin geçtiği beyitlerin incelemesi yer alacaktır. Beyitleri, Ali Fuat Bilkan'ın yayımladığı divandan tarayıp bulduk. Divanın kaside bölümünde "mana" sözcüğü 24 kez "ma'nâ, 14 kez de "ma'nî" şeklinde olmak üzere toplam 38 kez geçmektedir.³

Çalışmamızda Nâbî'nin "ma'nâ" sözlerini hangi anlamlarda, nasıl kullandığını, anlamaya ve anlatmaya çalışacağız. Bunun için divanın kaside bölümünde tespit ettiğimiz "ma'nâ" sözcüğünün geçtiği 37 beyit, önce nesre, sonra günümüz Türkçesine çevrilmiş daha sonra da anlamın belirlenmesine çalışılmış, bu bağlamda "ma'nâ" sözcüklerinin kullanımı ve geldiği anlamların tespitine çalışılmıştır. Bundan sonra beyitler içerdikleri anlamlara göre öbeklendirilmiş, daha sonra genel bir değerlendirme yapılmıştır.

2 Muhammet Nur Doğan, "Nâbî Divanı'nda Lafız-Mana Münasebetleri", *Şâir Nâbî Sempozyumu*, 13 -15 Kasım 2009 Şanlıurfa, s. 27-62.

3 Aslında "ma'nâ" ve ma'nî" şeklinde yazılmış bu sözcüklerde anlam bakımından bir fark yoktur. Bazı Arapça sözcüklerin sonundaki uzun â sesleri elif-i maksure dediğimiz Arap Alfabesindeki "ye" ile yazıldığından bazı araştırmacılar bu sözcükleri "i" harfiyle de göstermektedir. Bk. Mertol Tulum, *Osmanlı Türkçesine Giriş*, Anadolu Üniversitesi, AÖF Yayını, Eskişehir, Aralık 2011, s. 84, 85.

İnceleme:

1.

Me fâ 'î lün Me fâ 'î lün Me fâ 'î lün Me fâ 'î lün

*Ta'âla'llâh zihî dîvân-tırâz-ı sûret ü ma'nâ**Ki cism-i lafz ile rûh-ı me'âli eylemiş peydâ (K I / 1a)***Dîvân-tırâz (F):** Divan hazırlayan; divan düzen; şâir.

Ta'âlallâh! Zihî dîvân-tırâz-ı sûret ü ma'nâ ki cism-i lafz ile rûh-ı me'âli eylemiş peydâ.

Yüce Allah, şekil ve mana divanını ne güzel yapmış; anlamın özünü sözün varlığıyla ortaya koymuş.

Burada şair, Tanrı'nın yarattığı âlemi içerisinde şekil ve anlam bulunan bir divana benzetiyor. Anlamın divandaki sözlerle var olduğunu belirtiyor. Beyitte ma'nâ, ancak sözle ortaya çıkan "gizli bir öz, ruh" gibi düşünülmüştür.

2.

*Zihî hayyât-ı hil'at-dûz-ı bâzâr-ı hakâyık kim**Kad-i ma'nâyı itmiş câme-i terkîb ile ber-pâ (K I / 2b)*

Hayyât-ı hil'at-dûz-ı bâzâr-ı hakâyık (A, F): Hakikatler pazarının kaftanını diken terzi.

Ber-pâ (F): Ayakta, ayak üzerinde, dik.

Zihî hayyât-ı hil'at-dûz-ı bâzâr-ı hakâyık kim kad-i ma'nâyı câme-i terkîb ile ber-pâ itmiş.

Ne hoş! Hakikat pazarının kaftan diken terzisi, mananın boyunu terkip elbisesiyle meydana çıkarmış, ayağa kaldırmış.

Beyitte Tanrı'nın her şeyi ölçülü bir biçimde meydana getirme sıfatı belirtiliyor. İyi dikilmiş bir elbise, giyineni nasıl güzel gösterirse usta bir terzinin terkip elbisesini anlamın boyuna göre dikmesi de anlamın görünmesini sağlıyor.

Burada Tanrının yaratıcılığındaki mükemmeliğin anlatımıyla birlikte "ustaca hazırlanana bir terkinin anlamı göstermesi"nden söz edilerek yine "ma'nâ"ın "bir şeyin özü, aslı" olduğu yönü üzerinde duruluyor. Hatta anlamın görünmesi için araçlara gerek olduğu belirtiliyor.

3.

*Kimin itmiş risâletle şefî'-i varta-i mahşer**Kimin itmiş velâyetle nedîm-i halvet-i ma'nâ (K I / 46b)*

Şefî-i varta-i mahşer (A): Tehlike ve sıkıntılarla dolu kıyamet gününün şefaathçisi.

Nedîm-i halvet-i ma'nâ (A): Mana halvetinin nedimi, sırlar odasını bilen, sırları bilen.

Kimin risâletle şefî-i varta-i mahşer itmiş kimin velâyetle nedîm-i halvet-i ma'nâ itmiş.

Kimini peygamberlikle sıkıntılarla dolu hesap gününün şefaathçisi etmiş; kimini de velilikle sırlar âlemini bilenlerden etmiş.

Burada Allah'ın bazı kimseleri peygamber bazılarını da veli yaptığı anlatılıyor. "Ma'nâ" sözcüğü, "Nedîm-i halvet-i ma'nâ" terkininde "hakikat" bilgisi anlamında düşünebiliriz. Hakikat bilgisi de herkese açık değildir, gizlidir. Bu nedenle "ma'nâ" sözcüğünün ilâhi bilgilerle birlikte "aslî kimse tarafından bilinmeyen, öz" anlamına geldiğini düşünebiliriz.

4.

*Dehân u leb 'aceb germ-âbe-i 'ibret-nümâdur kim
Ki hal' u lebs ider anda hezârân şâhid-i ma'nâ (K I / 61b)*

Germ-âbe (F): Sıcak su hamamı, kaynarca, kaplıca, ılıca.

Hal' (A): Kaldırma, kal' etme; hükümdarı tahttan indirmek, azletmek; mansıb ve mesnetten ihraç etmek; elbise gibi şeyleri soymak, bir şeyi izâle edip ayırmak ve terk etmek; karısını boşamak; evlâdını evlâtlıktan reddetmek.

Lebs (A): Giyecek şey, giyme, giyinme; bir mânâyı diğer bir mânâ ile karıştırmak; sözün karışık ve şüpheli olması; sözü karıştırıp şüpheye düşmek.

Hal' u lebs (A): Bir mânâyı diğer bir mânâ ile karıştırmak; sözün karışık ve şüpheli olması; sözü karıştırıp şüpheye düşme.

Şâhid-i ma'nâ (A, F): Mana şahitleri veya mana güzelleri.

Dehân u leb, 'aceb germ-âbe-i 'ibret-nümâdur kim ki anda hezârân şâhid-i ma'nâ hal' u lebs ider.

Dudak ve ağız, ibret verici bir kaplıca, hamam gibidir, çünkü orada binlerce mana güzeli soyunur, giyinir.

Şair burada ağzı hamama, "ma'nâ"yı da binlerce biçime girebilen güzellere benzetmiştir. "Ma'nâ" ancak sözle ortaya çıkar, belirli hâle gelir, fakat şair burada sözü kullanmamıştır. Söz de ağızdan çıkar zaten.

Bu beyit bize Mevlânâ'nın bir benzetmesini hatırlattı. Mevlânâ, "Tencere fokurdamaya başladığında içinde ne piştiğinin anlaşılacağı kokular yaymaya başlar" diyordu.

Bu beyitte "ma'nâ"nın sözle ortaya çıkan "güzellere" benzetildiğini görüyoruz.

5.

Fe 'i lât ün Fe 'i lât ün Fe 'i lât ün Fe 'i lün

İsm-i pâkinde olan ma'nî-i "Tâ Hâ" eyler

Cümle eşyâda tulû' ile hübüta imdâd (K 2 / 1a)

Ma'nî-i "Tâ Hâ" (A): "Tâ Hâ" suresinin anlamı.

Hübût (A): Aşağı inme, inmek, suud'un zıddı; uyuşma, anlaşma.

İsm-i pâkinde olan ma'nî-i "Tâ Hâ", cümle eşyâda tulû' ile hübüta imdâd eyler.

Temiz adında bulunan "Tâ Hâ" suresinin manası, bütün varlıklarda belirerek ortaya çıkmalarına yardım eder.

Burada "Tâ Hâ" suresinin anlamının Hz. Peygamberin temiz adında bulunduğu ve her şeyin bu anlamla tecelli ettiği belirtiliyor. Aslında "Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım." Anlamına gelen "Levlâke ve levlâke" diye başlayan hadis-i kudsi hatırlatılıyor.

Bu beyitte mana sözcüğü, "Tâ Hâ" suresinin "özü" anlamında kullanılıyor.

6.

Merdüm-i dîde-i cân ma'nî-i sırr-ı Kur'ân

Maksad-ı kevn ü mekân bâ'is-i nakş-ı îcâd (K 2 / 26a)

Merdüm-i dîde-i cân (F): Gönlün gözbebeği.

Ma'nî-i sırr-ı Kur'ân (A): Kur'ân'ın sırrının anlamı, özü.

Maksad-ı kevn ü mekân (A): Bütün yaratılmışların istediği, sevdiği.

Bâ'is-i nakş-ı îcâd (A): Yaratılışın sebebi.

Merdüm-i dîde-i cân! Ma'nî-i sırr-ı Kur'ân! Maksad-ı kevn ü mekân! Bâ'is-i nakş-ı îcâd!

Gönlün gözbebeği! Kur'ân'ın sırrının anlamı, özü! Bütün yaratılmışların istediği, sevdiği! Yaratılışın sebebi!

Burada Hz. Peygamberin özellikleri sayılıyor.

“Ma’nâ” sözcüğü, “Ma’nî-i sırr-ı Kur’ân” terkinde Kur’ân’ın sırrının “anlamı, özü” olarak kullanılıyor.

7.

‘Ârızî âyet-i ûlâ-yı kelâm-ı ezeli
Sühânî gâyet-i ma’nâ-yı kitâb-ı irşâd (K 2 / 33b)

Âyet-i ûlâ-yı kelâm-ı ezeli (A): Başlangıcı bilinmeyen, Tanrı bilgisinde olan zamanın sözünün ilk cümlesi.

Gâyet-i ma’nâ-yı kitâb-ı irşâd (A): İrşat kitabının manasının sonu, zirvesi.

‘Ârızî, âyet-i ûlâ-yı kelâm-ı ezeli; sühânî, gâyet-i ma’nâ-yı kitâb-ı irşâd.

Onun, yani Hz. Peygamber’in yüzü, ezel meclisindeki ilk sözün şerefli âyeti; sözü, Kur’an’ın zirvesidir.

Bir hadis-i kudsîye göre de Hz. Peygamber âlemlerin yaradılış sebebidir. Burada da Allah’ın “Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım” sözü hatırlatılmıştır. Mutasavvıflara göre önce “nûr-ı Muhammedî” yaratılmıştır. Şair, bu nedenle bu beytin ilk mısrasında Hz. Peygamber’in yüzünü ezel meclisindeki ilk söze benzetiyor.

Bilindiği gibi Kur’an, Hz. Peygamber’e vahy yoluyla gelmiş Allah’ın emirlerini bildiren bir kitaptır. Bir bakıma bütün Müslümanları irşat eden, onlara yol gösteren kitap Hz. Peygamber’in ağzından çıkmış ve yazılmıştır. Bu nedenle beyitte Hz. Peygamber’in sözü, Kur’an’ın en yüksek noktası ve sonu olarak değerlendiriliyor.

Bu beyitte “ma’nâ” sözcüğünün yine Kur’an’ın “anlamı, özü” olarak kullanıldığını görüyoruz.

8.

Ana ma’nâsını keşf eyledi levh-i kaderün
Eyleyen Âdem’i esmâ ile ancak irşâd (K 2 / 42a)

Levh-i kader (A): Kader levhası, yani: Olmuş ve olacak her bir şeyin ilm-i ilâhîdeki varlığı.

Âdem’i ancak esmâ ile irşâd eyleyen, levh-i kaderün ma’nâsını ana keşf eyledi.

Hız. Âdem’i yalnızca esma ile (Tanrı’nın sıfatlarını gösteren isimleri) irşat edip doğru yolu gösteren Tanrı, Hz. Peygamber’e levh-i kaderün, yani olmuş ve olacak her şeyin kendi bilgisindeki varlığını açtı, bütün sırları ona bildirdi.

Burada “ma’nâ” sözcüğünün “levh-i kaderün özü, gizli bilgiler” olarak kullanıldığını görüyoruz.

9.

*Vüs'-i ma'nâsını gör kim rakam-ı himmetine
Halka-i mîm olamaz dâ'ire-i seb'-i şidâd⁴ (K 2 / 58a)*

Vüs'-i ma'nâ (A): Mana genişliği, anlam derinliği.

Rakam-ı himmet (A): Himmet yazısı.

Halka-i mîm (A): Mim harfinin yuvarlak gövdesi.

Sebc (A, Çoğulu Esbâc): Orta, vasat.

Dâ'ire-i seb'-i şidâd (A): Yedi katlı gök, yedi felek.

Vüs'-i ma'nâsını gör kim dâ'ire-i seb'-i şidâd, rakam-ı himmetine halka-i mîm olamaz.

Onun, (Hz. Peygamber) manasının genişliğini görüp anla! Yedi katlı gök, onun himmet yazısının mimi bile olamaz.

Bu na'tta Hz. Peygamber'de bulunan ma'nâ derinliğinin genişliği, yüceliği anlatılıyor. Bütün gök kubbe, yedi katlı felek, onun himmetinin mim harfi bile olamaz denilerek Hz. Peygamber'in yardımseverliğinin ne kadar yüce, büyük olduğu anlatılıyor. Burada "Mana" sözcüğünün "genişlik ve derinlik" bakımından ele alındığını görüyoruz.

10.

*Nüşa-i hulki miyânında yazılsa farazâ
Bî-ta'ab ma'nî-i teslîm virür lafz-ı 'inâd (K 2 / 84b)*

Nüşa-i kübrâ (A): Büyük sahife, kâinat, dünya, çok manayı ifade eden âlem.

Nüşa-i sugrâ (A): Küçük sahife, küçük nüsha, küçük mâna ifade eden, küçük mahlûk, âlemin küçük bir nüshası mânasında insan.

Ma'nî-i teslîm (A): Kendini Allaha bırakmanın almamı; ölmeden önce ölme.

Lafz-ı 'inâd (A): İnat sözü, dediğinden vazgeçmemek.

Farazâ nüsha-i hulki miyânında lafz-ı 'inâd yazılsa bî-ta'ab ma'nî-i teslîm virür.

4 Bilkan yayınında 2. Kaside 58a'da "dâ'ire-i sebc-i şidâd" ibaresindeki "sebc" sözcüğünün seb' olması gerektiğini düşünüyoruz. Nitekim aynı Kasidenin 32b'de yer alan "dâ'ire-i seb'-i şidâd" ibaresinde sözcüğün doğru olarak yazıldığını görüyoruz.

Farz edelim onun ahlâkının kitabında (Hz. Peygamber'in yaradılışında) "inâd" sözü olsa o söz "teslîm" sözünden başka anlam vermez, ("inâd" sözü, çaresizce "teslîm" sözünün anlamını verir).

Şair burada onun ahlâkının kitabı sözüyle Hz. Peygamber'in yaradılışını, ahlâkını kastediyor. Onun yaratılışında Tanrı'ya tam bir kulluk, teslimiyet vardır. Farzedelim ki onun yaratılışında "inâd" bulunsun; o söz bile "teslîm" anlamını verir, başka bir anlam veremez.

"ma'nî-i teslîm" ibâresinde ma'nî sözü "sözün anlatmak istediği, öz" karşılığında kullanılmıştır.

11.

*Hep senün bendeleründür dimek az ma'nâdur
Çünkü halk oldu vücûdunla 'ademden âzâd (K 2 / 112a)*

Hep senün bendeleründür dimek az ma'nâdur, çünkü vücûdunla 'ademden âzâd halk oldu.

Yartılmışlara "senin kullarıdır" demek az gelir, çünkü yaratılmış olan her şey sen olduğun için yaratıldı. Her şey bu nedenle yokluktan kurtulup meydana çıktı.

Şair, burada "mana" sözüyle "anlaşılması gerekeni, denilmek istenileni, özü" kastediyor.

Şair, "Yokluktan kurtuluş senin varlığınla mümkün oldu" derken, kâinatın onun varlığı ve aşkıyla yaratıldığını anlatan "Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım" hadis-i kudsîsini hatırlatıyor. Hz. Peygambere övgüde bulunuyor.

12.

*Fe'i lâ tün Fe'i lâ tün Fe'i lâ tün Fe'i lün
Bin cihân mes'ele-i râza virür reng-i edâ
Ma'nî-i muhtasarı hazret-i Muhyi'd-dîn'ün (K 5 / 1b)*

Mes'ele-i râz (A): Gizli bilgiler, sırlar meselesi.

Ma'ni-i muhtasar (A): Kısa anlam, özet.

Muhyi'd-dîn (A): H. (560 - 638) İspanya'da doğmuş, Anadolu ve Arabistan'ı gezmiş, mutasavvıf ve âlim. Birçok ilmi eserler yazmış; kendisine **Şeyh-i Ekber** de denir. **Fütuhât-ı Mekkiye**, **Füsus-ül Hikem** adlı eserleri meşhurdur. Şam'da vefat etmiştir.

Hazret-i Muhyî'd-dîn'ün ma'ni-i muhtasarı, bin cihân mes'ele-i râza reng-i edâ virür.

Muhiddin-i Arabi hazretlerinin muhtasar manası, yani ilahî bilgilerin azıcık bir kısmı binlerce cihanın gizli sırlarını verir.

“Ma'ni-i muhtasar” terkinde mana “sınırlı ilâhî bilgi, azıcık gizli ilim” şeklinde kullanılmıştır.

13

Sırr-i hestî gibi her bir eseri câmi'dür

Ma'nî-i huşk u teri hazret-i Muhyî'd-dîn'ün (K 5 / 10b)

Sırr-i hestî (A, F): Varlığın sırrı.

Câmi' (A, F): Cem' edici, toplayıcı, içine alan; cem' etmiş, toplamış bulunan, hâvi ve muhit olan; İslâm mâbedi, ibadet yeri olan bina. Hz. Peygamber, güzel isim ve ahlâkı kendisinde cem' ettiğinden dolayı ona verilen bir isimdir. Ehl-i Hadis istilahınca da; Buhâri Hadis kitapları gibi, babların sekizini birden cem' eden büyük hadis kitaplarına da Câmi denir veya Sünen ismi verilir.

Ma'nî-i huşk u ter (A, F): Yaş ve kuru mana; canlı cansız anlam.

Hazret-i Muhyî'd-dîn'ün ma'nî-i huşk u teri, sırr-i hestî gibi her bir eseri câmi'dür.

Muhyiddin hazretlerinin canlı cansız manası, varlığın sırları gibi her bir varlığı kendisinde toplamıştır.

Burada “Ma'nî-i huşk u ter” terkihiyle sözcüğü sözcüğüne çevirdiğimizde “Yaş ve kuru mana; canlı cansız anlam” çıkmakla birlikte varlığın aslını oluşturan “asıl, öz” anlamının kastedildiğini anlıyoruz.

14.

Me fa'i lün Fe'i lâ tün Me fâ'i lün Fe'i lün

'Urûca seb'-tıbâk-ı sipîhr-i ma'nâyâ

Sütûr-ı safhasıdur nerdübân-ı Mevlânâ (K 6 / 16a)

Seb'-tıbâk-ı sipîhr-i ma'nâ (A): Mana göğünün yedi katı.

Sütûr-ı safha (A): Sayfa satırları; mesnevi kitabının satırları.

Nerdübân (F): Merdiven; (Neverdibâm'dan alınmıştır. Neverd; kıvrım, büküm; neverdiden; tayyetmek, dürmek; bam, ban; tavan mânalarına gelirler. Üst kata merdivenle çıkıldığından, neverdibâm yerine hafifletilmiş olan

nerdûbân denilmiştir. Bu da “âsmân” sözcüğünün “âsumân” şeklinde okunması gibi “nerdûbân” okunmaktadır.)

Mevlânâ (A): “Efendimiz, mevlâmız” anlamındaki bu sözcük, saygıya değer büyük kimselere söylenmiştir; hazret anlamında kullanılır. Ayrıca Mevlana Mehmed Celâleddin-i Rûmî de kısaca böyle anılmıştır. Nitekim şiirde “Mehmed Celâleddin-i Rûmî” anlamında kullanılmıştır.

Sütûr-ı safhası, seb'-tübâk-ı sipîhr-i ma'nâya 'urûca nerdûbân-ı Mevlânâ'dur.

Onun sayfalarının satırları, yedi kat gökyüzüne çıkmak için Mevlânâ'nun merdivenidir.

“Sütûr-ı safhas” sözüyle kasidenin 14. beytinde zikredilen Mevlânâ'nun Mesnevi-i Manevî ve 15. Beyitte anılan Fihî Mâfih adlı eserinin satırları kasedilmektedir.

Beyitte Mesnevi-i Manevî ve Fihî Mafih adlı eserdeki bilgilerin insanı Allah'a yaklaştıracığı anlatılıyor. “seb'-tübâk-ı sipîhr-i ma'nâ” terkinde “mana” yedi katlı göğe benzetiliyor. Burada mana'nın göğe benzetilmesiyle “ma'nâ” sözcüğüne “yücelik, genişlik ve çok katmanlı oluş” gibi nitelikler yüklenmiştir.

15.

Virince eşheb-i ma'nâya cilve-i tahkîk

Hudâ bilür kim olur hem-'inân-ı Mevlânâ (K 6 / 17a)

Eşheb-i ma'nâ (A): Anlamın kır atı, mana küheylanı.

Cilve-i tahkîk (A): Hakikatın tecellisi, vahdet-i vücudun ortaya çıkıp kâinat şeklinde görünmesi.

Hem-'inân-ı Mevlânâ (A): Mevlânâ'nun dizgindaşı, onunla birlikte hareket eden, davranan.

Eşheb-i ma'nâya cilve-i tahkîk virince Hudâ bilür kim hem-'inân-ı Mevlânâ olur.

Mana atına hakikatın tecellisini verince Allah bilir, Mevlânâ'nun dizgindaşı olur; yani Mevlânâ'ya denk olur.

Mevlânâ'nın kendisinin ve eserlerinin bilhassa Mesnevisinin ve Fihî Mafih adlı eserinin övüldüğü bu kasidede Mevlânâ'nın eserlerinin mana küheylanına tecelli edasını verince bu eserler âdeta Mevlânâ'yla hem-inan, dizgindaş olduğu, yani Mevlânâ'yla aynı işi yaptığı anlatılmak isteniyor.

Bu beyitte mana, hızlı, güçlü, güzel ve soylu bir at olarak bilinen kır ata benzetiliyor. Müslüman Türk mitolojisinde Hızır aleyhisselam da hep kıratıyla anılır. Kıratın yine imdada yetişeceği, dervişi yara, yani Allaha götüreceği duygusu vardır. Kısaca söylemek gerekirse mana sözcüğünün “hızlı, güçlü, güzel ve soylu” niteliği vurgulanıyor.

16.

Fe’i lâ tün Fe’i lâ tün Fe’i lâ tün Fe’i lün

Birinün nâmı kalem biri varak biri devât

Biri ma’nâ biri mazmûn biri hüsn-i ta’bîr (K 8 / 3b)

Kalem (A, Aklâm): Kamaş, yazı için ucu inceltilen bir nevi ince ve sert kamaş, yazı yazmak için kullanılan her türlü âlet; ifâde; üslup; mâden, taş ve tahta üzerinde oymak için ucu sivri çelik âlet; ince boya, fırçası, yazı çeşitleri; resim, nakış.

Varak (A): Yaprak.

Devât (A, Çoğulu Devâyât): Divit; yazı yazmak için kullanılan hokka ve kalemi bir arada ihtiva eden mahfaza.

Mazmûn (A): Meâl, mâna, mefhum; nükteli, san’atlı, ince söz; ödenmesi gereken.

Hüsn-i ta’bîr (A): Güzel bir deyim, ders ve ibret veren söz.

Birinün nâmı kalem, biri varak, biri devât; biri ma’nâ biri mazmûn biri hüsn-i ta’bîr.

Birinin adı kalem, biri yaprak, biri de yazı takımı; biri anlam, biri gizli anlam, diğeri güzel ve etkili anlatımlar.

Burada yazı ve sözle ilgili sözcükler bir araya getirilmiştir. “Kalem, varak, devât” yazıyla “ma’nâ, mazmûn, hüsn-i ta’bîr” anlamla ilgili sözcüklerdir. Bunlar birbirini bütünleyen araç ve kavramlardır. Biri olmadan diğeri eksik kalır, hatta olmaz. Burada mana sözcüğünün “yazıyla ortaya konduğu, mazmun ve hüsnütahirle daha etkili anlatıldığı” belirtilmek istenmiştir.

17.

Alsa hurşîd cebîninde eger kim vâye

Perde-i lafzda ma’nâyı görür çeşm-i darîr (K 8 / 28b)

Perde-i lafz (A): Sözü tonu, yüksekliği, gücü.

Çeşm-i darîr (A): Gözü görmeyen.

Çeşm-i darîr, eger kim hurşîd cebîninde vâye alsa perde-i lafzda ma'nâyı görür.

Görmeyen göz, eğer güneşe gibi alnında kısmet bulsa sözünün tonundan anlamı anlar.

Kör bir kimse, onun güneşe benzeyen alnından nasıplense, feyiz alsa, söz örtüsünün altındaki anlamı görür.

Burada Sultan Ahmed'in alnının ak pak olduğu güneşe benzetilerek abartılı bir biçimde anlatılıyor. Sultanın alını o kadar parlaktır ki bu aydınlıktan görmeyen bir göz etkilense o bile sözün arkasındaki anlamı anlayabilir, deniyor. Bir bakıma "Sultanın ak alnın görmeyen göze bile görme gücü verir" demek isteniyor.

Beyitte mana, "bir örtünün altında gizlenmiş değerli bir öz" olarak düşünülüyor.

18.

*Her kişi anlayamaz ma'nî-i zıllu'llâhı
Bî-velâyet olamaz kimse o ma'nâyâ habîr (K 8 / 58a,b)*

Ma'nî-i zıllu'llâh (A): Allah'ın gölgesinin anlamı.

Bî-velâyet (A): Yetersizlik.

Her kişi ma'nî-i zıllu'llâhı anlayamaz; o ma'nâyâ kimse bî-velâyet habîr olamaz.

Herkes Allah'ın gölgesinin anlamını bilemez; onun anlamını ehil olmayan kişi bilemez.

Şair bu beyitte Sultanı övmeye devam ediyor. Osmanlı sultanları halifelik makamından sonra yeryüzünde Allah'ın vekili, halifesi anlamında "zıllu'llâh" ibaresiyle vasıflandırılıyorlardı.

"Ma'nî-i zıllu'llâh" terkindeki mana sözüyle "bir şeyin özü, aslı" kastedilmiştir.

19.

Fe'i lâ tün Fe'i lâ tün Fe'i lâ tün Fe'i lün

*Şâhid-i nazmumun andan bilürem hüsnünü kim
Kendüsi sîned e ma'nâsı gönüllerde gezer (K 9 / 69b)*

Şâhid-i nazmumun hüsnünü andan bilürem kim kendüsi sîned e ma'nâsı gönüllerde gezer.

Nazmımın güzelinin güzelliğini kendisinin göğüslerde anlamının gönüllerde ezmesinden anlarım.

Şair burada kendi şiirini övüyor. Şirine değer verilmesini onun insanların ağrında ve anlamının kalplerde bulunmasından anladığını söylüyor.

Burada “mana” sözcüğü yine “bir şeyin özü” anlamında kullanılmıştır.

20.

Me fâ'i lun Fe'i lâ tün Me fâ'i lün Fe'i lün

Ne müjdedür bu ki mazmûnidur güşâyîş-i baht

Ne müjdedür bu ki ma'nâsı devlet-i bîdâr (K 10 / 2b)

Güşâyîş-i baht (F): Talihin açık olması.

Devlet-i bîdâr (F): Uyanmış saadet, mutluluk.

Bu ne müjdedür ki ma'nâsı devlet-i bîdâr; bu ne müjdedür ki mazmûnu güşâyîş-i bahtdur.

Bu ne müjdedür ki ma'nâsı devlet-i bîdâr; mazmûnu güşâyîş-i bahtdur.

Bu öyle sevinçli bir haberdir ki anlamı mutluluk; sırrı açık bahttır.

Bu beyit, divandaki 9. Kasidede de övülen Musahib Mustafa Paşa'nın övgüsü için yazılmış 10. Kasidenin nesip bölümüne aittir. Beyitte baharın gelişi müjdelenmekte, sevinçle karşılanmaktadır. Baharın gelişi mutluluk ve baht açıklığı olarak değerlendiriliyor.

“Ma'nâsı devlet-i bîdâr” ifadesinde mana sözcüğünün yine bir şeyin “aslı, özü” olarak kullanıldığını görüyoruz.

21.

Fe'i lâ tün Fe'i lâ tün Fe'i lâ tün Fe'i lün

Öyle bir kimseye vir mühr-i hümayûnı k'ola

Kendünün ma'nî-i elkâbına Bâri a'lem (K 15 / 34b)

Mühr-i hümayûn (A): Padişahın mührü.

Elkâb (A, Lakab'ın çoğulu): Lakablar, namlar, rütbe ve makam sahiplerinin derecelerine göre söylenen ve çok zaman saygı anlatan sözler.

Ma'nî-i elkâb (A): makamların anlamı.

Bârî (F): Bir kalıptan döker gibi, düzgün, tertipli ve güzel yaratan; aza ve cihâzları birbirine uygun olarak yaratan Allah.

Mühr-i hümâyûnı öyle bir kimseye vir ki bâri kendünün ma'nî-i elkâbına a'lem ola.

Padişahın mührünü öyle bir kişiye ver ki en azından onun mevki ve makamlarının anlamını bilsin.

Şiirde "Bâri" sözcüğü, yaratıcı, Tanrı anlamında yorumlanabilecek şekilde büyük harfle yazılmış, fakat bununla birlikte burada "Hiç olmazsa, en azından" gibi anlamlara gelebilen edat olması daha uygundur.

Râmî Mehmet Paşa'nın övüldüğü kasidenin bu beytinde mührün, bulunduğu mevki ve makamın anlamını, değerini bilen bir kimeye verilmesinin doğru davranış olacağı anlatılıyor. Yine mana sözcüğünün bir şeyin "aslı, özü" için kullanıldığını görüyoruz.

22.

*Öyle bir kimseyi it devlet umûrına vekil
Ne dimekdür bile ma'nâ-yı nizâmü'l-âlem (K 15 / 35b)*

Nizâmü'l-âlem (A): Kâinatın düzeni, dünya düzeni.

Ma'nâ-yı nizâmü'l-âlem (A): Kâinatın düzeni, dünya düzeninin anlamı.

Devlet umûrına öyle bir kimseyi vekil it; ma'nâ-yı nizâmü'l-âlem ne dimekdür bile.

Devlet işlerine dünyanın işleyiş düzenini bilen birini vekil et.

Şair burada devlet işlerine işleyişi bilen, bilgili bir kimsenin atanmasını istiyor. "Ma'nâ-yı nizâmü'l-âlem" terkinde "mana" sözcüğü yine "bir şeyin özü, aslı" şeklinde kullanılmıştır.

23.

*Ma'nî-i nusha-i ahlâk Mehemed Pâşâ
Ki ider âyîne-i re'yine hurşîd kasem (K 15 / 46a)*

Ma'nî-i nusha-i ahlâk (A): Ahlâk kitabının manası.

Âyîne-i re'y (A): Görüş, düşünce aynası.

Ma'nî-i nusha-i ahlâk Mehemed Pâşâ ki hurşîd, âyîne-i re'yine kasem ider.

Ahlâk kitabının nüshası Mehemed Paşa ki güneş, düşüncesinin aynasına, yani zekâsının parlak olduğuna yemin eder.

Bu beyitte Râmî Mehemed Paşa'nın düşünce aynasının, yani zekâsının parlak olduğu anlatılmak istenmiştir. Parlaklığıyla bilinen güneş, bu duruma tanık gösterilerek mübalağa sanatı yapılmıştır.

Burada “Ma’nî-i nüsha-i ahlâk” terkininde “mana” sözcüğü bir kitaptaki bilgiler, düşünceler denilerek yine bir şeyin “aslı, özü” şeklinde kullanılmıştır.

24.

Sûret-i zâhire-i kevn tenezzül mi ider

Bâm-ı ma'nâyâ kurar pertev-i 'aklı süllem (K 15 / 62b)

Sûret (A, Çoğulu Sur - Suver): Biçim, görünüş, kılık; tarz, yol, gidiş, hal; tasvir, dış görünüş.

Zâhire (A, Çoğulu Zevâhir): Parlak.

Kevn (A): Hudus, varlık, var olmak, vücut, âlem, kâinat; mevcudiyet.

Sûret-i zâhire-i kevn (A): Varlık âleminin görünüşü, görüntüsü, tecellisi.

Bâm-ı ma'nâ (A): Mana damı, çatısı.

Pertev-i 'akl (A): Aklın ışığı.

Süllem (A): Merdiven, basamak; derece.

Pertev-i 'aklı, bâm-ı ma'nâyâ süllem kurar; sûret-i zâhire-i kevn tenezzül mi ider?

Aklının ışığı, mana çatısına çıkmak için merdiven kurar; kâinatın dış görünüşüne iner mi?

Aklının ışığı, kâinatın dış görünüşüne inmez, ona önem vermez; mana çatısına çıkmak için merdiven kurar, ona ulaşmak için gayret eder.

Bayitte mananın yüksekliği, yüceliği vurgulanmıştır. Mana, bir yapının en yüksek kısmı olarak belirtilmiş ve aklın, akıl ışığının oraya merdivenle çıkabileceği söylenmiştir. Ayrıca aklın dünyaya önem vermeyeceği, manaya asla önem verdiği belirtilmiştir.

Bayitte mana, ulaşılması güç, yüksete bulunan bir çatı gibi düşünölmekle birlikte “asıl, öz” şeklinde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

25.

Nasr u tevfiik saña 'âlem-i ma'nâdandır

Olsun âyine gibi tab'-ı şerîfün hurrem (K 15 / 99a)

Tevfiik (A): Uygun düşürme, uydurma; muvafık kılma; Tanrı'nın kuluna yardım etmesi.

'Âlem-i ma'nâ (A): Mana âlemi.

Tab'-ı şerîf (A): Şerefli, mübarek, saygıya değer, onurlu.

Saňa nasr u tevfiķ 'âlem-i ma'nâdandır; tab'-ı şerîfun âyine gibi hurrem olsun

Senin işlerinin yolunda gitmesi ve yardım mana âleminde gelir; saygıya değer onurlu yaratılışın ayna gibi aydınlık ve ferah olsun.

Beyitte Râmî Mehemmed Paşa'nın övüldüğü ve Paşa'ya dua edildiği görülmüyor. "Âlem-i ma'nâ" terki bindeki "mana" sözcüğü ilâhî bilgiler, Tanrının gücü ve kuvveti kastedilerek söylene de yine "bir şeyin özü, aslı" olarak kullanılmıştır.

26.

Mef'û lü Fâ'i lâ tü Me fâ'i lü Fâ'i lün

Sem'ün gıdâsı ma'nî-i pâkîze-nutkdur

Çeşmün gıdâsı hüsndür anla hikâyeti (K 16 / 40a)

Ma'nî-i pâkîze-nutk (A): Temiz sözün anlamı.

Hikâyeti anla (A, T): Durumu, vaziyeti anla, idrak et.

Sem'ün gıdâsı ma'nî-i pâkîze-nutkdur; çeşmün gıdâsı hüsndür hikâyeti anla.

Kulağın gıdâsı doğru ve temiz anlamlı söz, gözün gıdâsı güzelliştir. Durumu anla.

Şair burada temiz, doğru manalı sözün kulağı, güzelliğin de gözü beslediğini söyleyerek estetiğe verdiği önemi gösteriyor.

"Ma'nî-i pâkîze-nutk" terki binde "mani" şeklinde yazılan "mana" sözcüğü, canlılara hayat veren gıda gibi düşünölmüştür. Düşünöldüğünde gıda'nın da "öz, asıl" anlamı taşıdığı görülür.

27.

Tab'-ı latîfi ma'nî-i mecmû'a-i hıred

Nakş-ı cemâli nüsha-i hüsnün bir âyeti (K 16 / 74a)

Tab'-ı latîf (A): Hoş, güzel ahlâk, yaratılış.

Ma'nî-i mecmû'a-i hıred (A): Akıl kitabının manası.

Nakş-ı cemâl (A): Yüz güzelliği, güzelliğinin resim veya nakş gibi güzel olması.

Nüsha-i hüsn (A): Güzellik kitabı.

Tab'-ı latîfi ma'nî-i mecmû'a-i hıred; nakş-ı cemâli nüsha-i hüsnün bir âyeti(dir).

Onun hoş ve güzel tabiatı akıl kitabının anlamıdır; yüzünün güzelliği de güzelliğin kitabının (tecelliyeye vesile olan kitabın) bir cümlesidir.

Şeyh Gâlib'in "Hoşça bak zâtına zübde-i âlemsin sen" dediği gibi her varlık, her insan, aslında tecelli nurundan bir parça taşımaktadır.

"Ma'nî-i mecmû'a-i hîred" terkinde "mana" sözcüğü, akıl kitabının içeriği, akıl kitabında anlatılanlar olarak niteleniyor. Baltacı Mehmet Paşa'nın övüldüğü kasidenin bu beytinde mana'nın akıl ürünü olduğu belirtilmekle birlikte akıl kitabının "iç yüzü, aslı, özü" kastedildiği anlaşılmaktadır.

28.

Fâ'i lâ tün Fâ'i lâ tün Fâ'i lâ tün Fâ'i lün

Çekmesün mi dil sevâd-ı ma'nîye nazm-ı teri

Yok siyeh ferrâceli dûşîze-i nâzik-teri (K 17 / 1a)

Sevâd-ı ma'nî (A): Mana yazısı.

Nazm-ı ter (A, F): Taze nazm, yeni yazılmış şiir veya özgün şiir.

Ferrâce, Ferâce (A): Örtünecek gibi olan ve giyilen bol elbise, cübbe; kadınların üzerlerine örttüğü örtü; bütün vücudu kaplayan geniş örtü; cilbâb.

Dûşîze-i nâzik-ter (F): Çok nazik, hassas bakire kız.

Siyeh ferrâceli 'dûşîze-i nâzik-teri yok. Dil, nazm-ı teri sevâd-ı ma'nîye çekmesün mi?

Gönlün, siyah örtülü, nazik davranışlı, bakire bir sevgilisi yok. Ne yapsın? Taze nazmı, mana yazısına çekmesin mi?

Silahtar Ali Paşa'nın övüldüğü kasidenin bu beytinde şair, taze nazmı, bakire, el değmemiş, nazik, hoş bir kıza benzetiyor. Gönlün başka bir sevdiği de olmayınca şair tecahül-i ârifâne sanatıyla bu taze şiiri yazıya geçirmeyip ne yapsın diye soruyor. Duygusunu etkili bir biçimde yansıtıyor. Burada Nâbî'nin yeni, özgün anlatıma ne kadar önem verdiği de görülüyor.

"Mana yazısı" anlamında kullanılan "Sevâd-ı ma'nî" terkinde "mana" sözcüğü, yine "öz, asıl, düşünce, bilgi" anlamında kullanılmıştır.

29.

Ma'nî-i 'iffet perestâr-ı harîm-i 'izzeti

Pertev-i himmet gulâm-ı hâne-zâd-ı duhteri (K 17 / 19a)

Ma'nî-i 'iffet (A): Temiz ve onurlu olmanın anlamı.

Perestâr-ı harîm-i 'izzet (A, F): Onurlu, şerefli haremın tapınıcısı.

Pertev-i himmet (A, F): İlähi yardım ışığı.

Gulâm-ı hâne-zâd-ı duhter (A, F): Kızın evde doğmuş kölesi.

Perestâr-ı harîm-i 'izzeti ma'nî-i 'iffet; gulâm-ı hâne-zâd-ı duhteri pertev-i himmet.

Onun yüce haremine taparcasına saygı gösteren, tapan iffetin manasıdır; onun doğuştan kölesi himmet ışığıdır.

Burada Silahtar Ali Paşa övülüyor. Onun bulunduğu yer hareme benzetilerek iffetin ona taptığı, himmet ışığının da onun doğuştan itibaren kölesi olduğu söylenerek mübalağa sanatıyla övülüyor.

"Ma'nî-i 'iffet" terkinde "mana" iffetin "özü, esası" anlamında kullanılıyor.

30.

Nâhun-ı endîşe-i idrâki âsân hail ider

Lafz-ı ma'nâda olan her 'ukde-i müşkil-teri (K 17 / 23b)

Nâhun-ı endîşe-i idrâk (F, A): Anlama, düşünce yeteneğinin tırnağı.

Lafz-ı ma'nâ (F): Mana sözü, anlam sözcüğü.

'Ukde-i müşkil-ter (A, F): Daha zor, daha güç bir durum, iş.

Nâhun-ı endîşe-i idrâki, lafz-ı ma'nâda olan her 'ukde-i müşkil-teri âsân hall ider.

Onun düşünce yeteneğinin tırnağı, manalı sözlerdeki her güçlüğü kolayca çözer.

Bu beyitte de Silahtar Ali Paşa'nın düşünce yeteneği, sözlerdeki her güç anlamı kolayca çözebilmesi açısından övülüyor.

"Lafz-ı ma'nâ" terkindeki "mana" sözcüğü yine bir şeyin "özü, iç yüzü" anlamında kullanılmıştır.

31.

Hatt-ı pîşânîsi mevc-i bahr-ı ma'nâ-yı hîred

Fikr-i vicdânîsi mazmûn-ı isâbet-güsteri (K 17 / 27a)

Hatt-ı pîşânî (A, F): Alın yazısı.

Mevc-i bahr-ı ma'nâ-yı hîred (A, F): Aklın mana denizinin dalgası.

Fikr-i vicdânî (A): Vicdan düşüncesi, insanın içindeki iyi ile kötüyü ayırt etme düşüncesine özgü.

Mazmûn-ı isâbet-güster (A, F): İsabetli, tutarlı ve uygun anlam.

Hatt-ı pîşânîsi mevc-i bahr-ı ma'nâ-yı hîred; fikr-i vicdânîsi mazmûn-ı isâbet-güsteri(dir).

Onun alın yazısı, aklın mana denizinin dalgasıdır; vicdanının düşüncesi isabetli, tutarlı ve uygun anlamdır.

Burada insanın alındaki kırıksıklıklar, yaşanmışlıkları, hayat deneyimlerini taşıttıklarından olsa gerek mana denizinin dalgalarına benzetilmiştir. Ayrıca insanın adaletli davranmasını sağlayan vicdan düşüncesi de doğru ve tutarlı davranmanın bir göstergesi gibi düşünülmüştür.

Beyitte mana sözcüğü yaşanmış, bilinmeyen tecrübeler karşılığında yine bir şeyin "aslı, özü" olarak kullanılmıştır.

32.

Me'û lü Fâ'i lâ tü Me fâ'i lü Fâ'i lün

Meş'al-fürûz-ı hâmesi rehberlik itmese

Olmaz harîm-i ma'niye lafzun delâleti (K 20 / 40b)

Meş'al-fürûz-ı hâme (A, F): Kalemın ışık veren kandili.

Harîm-i ma'ni (A): Mana haremi.

Yek harf-i cevheri, hezâr nükteyi şâmil; ednâ 'ibâreti, hezâr ma'nîyi hâvi(dir).

Bir nokta işaret, bin incelik kapsar; basit bir ibaresi, bin mana taşır.

Meş'al-fürûz-ı hâmesi rehberlik itmese harîm-i ma'niye lafzun delâleti olmaz.

Kalemın ışık veren kandili kılavuz olmasa, sözün yol göstermesi mana haremine gitmeye yetmez.

Mekke kadısı Seyyit Mustafa Efendi'nin övüldüğü kasidenin bu beytinde şair, kalemın insanı aydınlatıcı ve yol gösterici özelliğini meşaleye benzeterek anlatıyor, hatta sözden üstün tutuyor. Söz de bir şeyler anlatır, ama kalem işi sürdürmezse sözün manaya yetmeyeceği vurgulanıyor.

"Harîm-i ma'ni" terkinde daha önce de geçtiği gibi "mana" sözcüğü burada herkesin giremeyeceği hareme benzetilerek anlatılmıştır. "Manayı anlamaya herkesin bilgi ve zekâsı yetmeyebilir; mana herkese açık değildir" düşünceleri işlenmiştir. Bu beyitte mananın herkesçe bilinmeyen, gizli bir "öz, asıl" olduğu sezdirilmiştir.

33.

Şâmil hezâr nükteyi yek harf-i cevheri

Hâvi hezâr ma'nîyi ednâ 'ibâreti (K 20 / 41b)

Nükte (A): İnce mânalı söz, idraki ve anlaşılması nezâket ve zarıflığe dayanan nazik husus; ibarenin asıl mânasından başka olan nazik ve lâtif mânâ, dikkatle anlaşılabilen ince mânâ.

Harf-i cevher (A, F): Cevher harfi, noktalı harf, noktalı harfin noktası.

İbâret (A): Bir düşünce anlatan bir veya birkaç cümlelik yazı; paragraf, ibretli ders veren söz.

Nâbî, bu beyitte Mekke Kadısı Seyit Mustafa Efendi'nin yazısını övüyor. Onun noktalı bir harfinin pek çok incelik taşıdığını, basit bir ibaresinin bin tane anlamı olabileceğini söyleyerek kadıyı abartılı bir biçimde övüyor.

Beyitte "ma'nâ" sözcüğü bilinen "öz, bir şeyin iç yüzü" anlamında kullanılmıştır.

34.

Fe'i lâ tün Fe'i lâ tün Fe'i lâ tün Fe'i lün

Bâreka'llâh zihî tab'-ı revân-perver kim

Eseri âb virür mezra'a-i ma'nâya (K 23 / 2b)

Bâreka'llâh (A): Mübarek ola. Allah mübarek etsin! Hayırlı ve bereketli olsun!

Tab'-ı revân-perver (A, F): Ruhunu besleyen, gönlü doyuran huy.

Mezra'a-i ma'nâ (A): Anlam tarlası.

Bâreka'llâh! Zihî tab'-ı revân-perver kim eseri mezra'a-i ma'nâya âb virür.

Allah mübarek etsin! Ruhunu besleyen, gönlü doyuran ne hoş bir yaratılış, kişilik ki onun yaptıkları mana bahçesini sular, besler büyütür.

Burada Manisalı Birrî Çelebi'nin kişiliği ve yaptıkları çok anlamlı bulunarak övülüyor. Onun yaptıklarının mana bahçesinde ürün verdiği anlatılmak isteniyor.

Şair, bu beyitte "Mezra'a-i ma'nâ" terkihiyle "mana"yı "ürün veren bir tarla"ya benzetiyor. Buradan "ma'nâ"nın "insanı doyuran, hayat veren, yaşatan" yönünün vurgulandığını düşünebiliriz.

35.

Mürtebit pertev-i ma'nâ ile her şâh-ı sütûr

Sâka-i nahl-i tecellî-kede-i Sinâ'ya (K 23 / 4a)

Pertev-i ma'nâ (A): Mana ışığı, parıltısı.

Her şâh-ı sütûr (A): Her satırın dalı.

Tecellî-kede (A): Tecellinin meydana geldiği yer.

Sinâ (A): Arap Yarımadası'nın Mısır ile birleştiği yerde bir müselles (üçgen) neş'î eden yarımada, [İsrâiloğulları Hz. Musa ile kırk sene yol bulamayıp burada dolaşmışlar ve Hz. Musa buradaki Tûr-i Sinâ'da Allah'ın hitabına nail olmuşlardır].

Sâka-i nahl-i tecellî-kede-i Sinâ (A): Sinâ dağında tecellinin meydana geldiği ağacın sakası.

Her şâh-ı sûtûr, sâka-i nahl-i tecellî-kede-i Sinâ'ya pertev-i ma'nâ ile mütebit.

Her satır dalı, Sinâ'da tecellî eden ağacın sakasına mana ışığıyla bağlıdır.

"Sinâ'da tecellî eden ağacın sakası" sözüyle onu meydana getiren veya tecelli eden yüce Tanrı kastediliyor. Şair, "mana"ya o kadar önem veriyor ki deftere yazılan satırları tecelli ağacının dallarına benzetiyor ve bu dalların tecelli ağacına "mana" ışığıyla bağlı olduğunu söylüyor. Yani "mana" olmazsa dalların bir anlamı yoktur, görünmeyecek, var olmayacaktır. "Ma'nâ"nın burada "hayat verici, öz, ruh, asıl" gibi kullanıldığını görüyoruz.

36.

*Câm-ı nazmında olan neş'e-i sahbâ-yı hayâl
Seng-i ta'n atmağa şâyeste dil-i ma'nâya (K 23 / 5b)*

Câm-ı nazm (F, A): Nazm kadehi.

Neş'e-i sahbâ-yı hayâl (A): Hayal şarabının neş'esi, mutluluğu.

Seng-i ta'n (F, A): Kınama, ayıplama taşı.

Dil-i ma'nâ (A): Mananın hatırı, gönlü.

Câm-ı nazmında olan neş'e-i sahbâ-yı hayâl, dil-i ma'nâya seng-i ta'n atmağa şâyeste(dir).

Onun kadehe benzeyen nazmındaki hayâl şarabının zevki, mananın gönlüne taş atıp kınasa yeridir.

Şair burada nazmı kadehe, hayali şaraba benzetiyor; sonra bu hayali mana'dan daha güzel ve etkileyici buluyor; bunu "dil-i ma'nâya seng-i ta'n atmağa şâyeste" yani "mananın gönlüne taş atıp kınasa yeridir" ifadesinden anlıyoruz. Beyitte "ma'nâ" sözcüğünün gönüle benzetildiğini görüyoruz. Buradan şairin "ma'nâ"yı "kalp, gönül, iç, öz" gibi düşündüğünü anlayabiliriz. Bu beyitten Nâbî'nin "hayâl" kavramına da çok önem verdiği, hatta "ma'nâ"dan heri gördüğü anlaşılıyor.

37.

*Nakş-ı ihlâs ile ol tâze metâ'-ı ma'nâ
Vâsıl oldukda diyâr-ı Halebü'ş-Şehbâ'ya (K 23 / 13a)*

Nakş-ı ihlâs (A): İçten, samimi davranış veya işler.

Metâ'-ı ma'nâ (A): Mana, anlam malı.

Haleb-üş-Şehbâ [uzakdan kırçıl görünen] Haleb.

Diyâr-ı Halebü'ş-Şehbâ (A): Haleb şehri,

Ol tâze metâ'-ı ma'nâ, nakş-ı ihlâs ile diyâr-ı Halebü'ş-Şehbâ'ya vâsıl oldukda,

O temiz, saf bir şekilde yeni ortaya çıkmış mana malı, Halebü'ş-Şehbâ'ya vardığı zaman.

Aslında Birri Efendiye bir methiye olan kasidenin bu beytinde mana, temiz, halis ve yeni çıkmış, özgün bir mala benzetiliyor. Beyitte "ma'nâ" sözünün "özgün, değerli" yönü vurgulanmış.

Sonuç

Nâbî Divanı'nun kasideler kısmında yaptığımız taramada 29 kasidenin 13'ünde mana sözcüğü 37 beyitte yer almaktadır. Beyitlerde mana sözcüğünün 24 kez ma'nâ, 14 kez de ma'nî şeklinde yazıldığı görülmüştür. Mana sözcüğü, Divandaki 8. Kasidenin 58. Beyitinin birinci dizesinde "ma'nî" ikinci dizesinde "ma'nâ" şeklinde olmak üzere iki kez geçmektedir. Bu nedenle 37 beyitteki mana sözcüklerinin toplamı 38'dir.

Çalışmada beyitler tek tek incelenerek mana sözcüğünün içeriği ve kullanımları araştırılmıştır. 37 beyitin incelenmesi sonucu 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 13, 16, 17, 18. (Beyitte iki kez), 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36. sıradaki beyitler olmak üzere toplam 30 yerde mana sözcüğünün "bir şeyin aslı, özü" anlamında kullanıldığı görülmüştür. Bundan başka mana sözcüğü, 4. beyitte hamamda soyunup giyinen güzellere benzetilerek, "güzellik" yönlerine; 9. beyitte yedi katlı göğe benzetilerek "genişlik ve derinlik yönüne" dikkat çekilmiştir. 12. beyitte "sınırlı ilâhî bilgi, gizli ilim" olarak düşünülmüştür. 14. beyitte yedi katlı göğe benzetilerek "yücelik, genişlik ve derinlik" yönlerine dikkat çekilmiş; 15. beyitte kır ata benzetilerek "hızlı, güçlü, güzel ve soylu" niteliği vurgulanmış; 34. beyitte ürün veren bir tarlaya benzetilerek "insanı doyuran, hayat veren, yaşatan" yönüne dikkat çekilmiş; 37. beyitte temiz, halis ve yeni çıkmış, özgün bir mala benzetilerek "özgün, değerli" yönü vurgulanmıştır.

Sonuç olarak Nâbî Divanı'nın kasideler bölümünde mana sözcüğünün daha çok bir şeyin "özü, aslı" anlamında kullanıldığı, genişlik, derinlik, yücelik, özellik, güçlü ve parlak oluş gibi nitelikler yüklenerek daha etkili düşünüldüğü tespit edilmiştir. Bu bilgiden, Nâbî'nin mana sözcüğüne, kavramına özel bir değer verdiğini, hayatı ve dünyayı algılayışının bir özelliği olduğunu anlıyoruz.